МИ СТАЄМО СВІДКАМИ ШВИДКОЇ ФАШИЗАЦІЇ РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Бесіда з Оленою Боннер[1]

Галина Аккерман: *Олено Георгієвно, що Ви думаєте про убивство Анни Політковської? Чи було це убивство особистою помстою? Чи, може, його слід тлумачити як страшний знак часів, що наближаються? Тобто, чи потрібно впадати у відчай з приводу Росії?*

Олена Боннер: Особисто я пережила це убивство як драму. Я добре знала Анну, котра колись була лауреатом Премії імені Андрія Сахарова – «За журналістику як вчинок хоробрості». Пізніше вона стала членом журі цієї премії. Що тут сказати? На жаль, ця страшна смерть знаходить свою логіку в цілій серії політичних убивств впродовж останнього десятиріччя, як, наприклад, убивства Дмитра Холодова чи Галини Старовойтової, а також підозрілих смертей, наприклад, загибелі Юрія Щекочихіна, якого я також дуже добре знала. Я шокована реакцією російського суспільства. Весь світ був обурений, тільки не Росія. Безумовно, натовп у кілька тисяч осіб супроводжував Анну на кладовище, але ця смерть мала б розбурхати народ. Цього не сталося, і це зловісний знак.

Галина Аккерман: *В радянську епоху Анна мала б стати дисиденткою. Але мені здається, якщо в брежневські часи вбили би значну особистість із дисидентського руху, тим більше з такою жорстокістю, це обурило би значно більше людей. Я була добре*

[1] Бесіду опубліковано в «Ле Мейор де монд», №3, 2007 р.

знайома з Анною, і у мене складається таке враження, що вона почувалася дуже самотньою, більш самотньою, ніж радянські дисиденти. Сьогодні більше вже не існує того середовища, що стало ґрунтом, на якому виникало дисидентство.

Олена Боннер: Цілком справедливе зауваження. Коли читаєш всю цю російську пресу, яка коментує вбивство одної з найкращих журналістів, жінки, матері, яка от-от мала стати бабусею, складається враження, що навіть її колеги по перу хочуть її в чомусь звинуватити, замість того, щоб симпатизувати, страждати. Так само було тоді, коли вона була жива.

Галина Аккерман: *Як пояснити це затвердіння російського суспільства?Що сталося з його інтелігенцією?*

Олена Боннер: Я сама себе питаю про те ж саме. Можливо, люди затверділи через цілу низку марних сподівань та обману? Можливо, через все більш криміногенну атмосферу люди стали байдужими до того, що відбувається навколо? Як зберегти у недоторканості свою душу перед безсоромними хвастощами багатств, накопичених у нечесний спосіб тоді, коли мільйони живуть у бідності? Пострадянське суспільство, заледве прокинувшись, зазнало швидкої регресії і знову перетворилося на населення, відчужене від політичного життя, байдуже до всього, що не стосується власного виживання. Наше населення і наша політична еліта, що злилася з діловими колами, скеровані в різні боки, ці вектори ніколи не перетинаються.

Галина Аккерман: *В своїй останній книзі, «Путінська Росія», Анна, дуже розчарована російською опозицією, нездатною порозумітися і протистояти владі єдиним фронтом, покладає надії навіть на націонал-більшовиків. Йдеться не про таку ганебну особистість, як їхній керівник Едуард Лімонов, а про тих молодих радикалів, які готові йти у в'язницю, аби повалити Путіна і зупинити узаконений грабіж національних багатств.*

Олена Боннер: Анна мала рацію. Ці молоді люди, в більшості студенти, ризикують своїм навчанням, своїм майбутнім, своєю свободою заради того, аби підштовхнути суспільство до усвідомлення того, в якому болоті ми живемо, і до якось реакції. Коли Музей А. Д. Сахарова організував виставку, присвячену новим політичним в'язням у Росії, велика кількість правозахисників наполягала на тому, аби не виключати зі списку в'язнів цих хлопча-

ків; але, гадаю, вони помилялися. Взагалі, як це часто трапляється в наших протестних колах, навколо якоїсь події виникає багато протиріч. Однак, мені здається, що країна перебуває в такому становищі, коли для суперечок і сварок не повинно бути місця: якщо ви не згодні з владою на місцях і з напрямком руху країни, про це можна дискутувати. Потрібно підніматися всім разом. Але, насамперед, сотні організацій із захисту прав людини гають час у протистоянні одні одним.

Галина Аккерман: *Хто ж, врешті-решт, має статус політичного в'язня в Росії?*

Олена Боннер: Згідно з висновками організації «Міжнародна амністія», дуже мало людей. Безумовно, не ці хлопчаки. Йдеться виключно про кількох науковців, засуджених за звинуваченням у «шпигунстві». «Амністія» в останні роки поводиться дивно. Я, наприклад, була шокована, коли побачила, як вона засуджує Ізраїль під час недавньої війни в Лівані. Коротко кажучи, вона намагається впливати на політичне життя планети, але відходить від свого головного завдання: захищати політичних в'язнів.

Галина Аккерман: *Залишиться Володимир Путін на третій строк чи ні, можна підбити певний підсумок тим рокам, які він був при владі. Якою була роль Другої Чеченської війни впродовж всього цього періоду?*

Олена Боннер: Ця війна була багато в чому показовою. Вона стала показовою, бо відкрила шлях до фашизації російського суспільства; показовою також в тому сенсі, що виявила крайню байдужість населення до трагедії чеченського народу. Я належу до тих, хто вважає законним вести розмову про чеченський геноцид.

Галина Аккерман: *Перша Чеченська війна, події якої добре висвітлювались у пресі, породила багато симпатій до чеченців. Але перед Другою Чеченською війною пропагандистська машина, запущена представниками влади, домоглася створення образу ворога.*

Олена Боннер: Без жодного сумніву. Але крім того, якщо конфлікт триває довго, жертви стають більш жорстокими. У 1994–1995 роках російські правозахисники сприймали «маленьку переможну війну», розпочату Борисом Єльциним і продовжену Володимиром Путіним, як злочин. Але поступово деякі акції чеченських бойовиків – взяття заручників у Будьоновську, трагедія

«Норд-Осту», потім Беслан – змінили загальне ставлення до чеченців, тим легше було пропаганді, як Ви сказали, постійно їх демонізувати.

Галина Аккерман: *Що тоді думати про образ нового ворога, який намагається створити путінська влада? Грузини не здатні на подібні злочини, ні на які захоплення заручників.*

Олена Боннер: Відверто кажучи, я не розумію, з чим пов'язаний цей новий спалах насильства. Що Росія шукає в Грузії? Російське керівництво, здається, не зважає на те, що Грузія є незалежною країною. І, подобається це росіянам чи ні, ця країна вирішує незалежно від усіх, потребує вона союзу з НАТО чи ні, хоче вона приєднатися до Євросоюзу чи ні. Але складається враження, що Росія свідомо провокує Грузію: пам'ятаєте перші прояви ворожості, такі як заборона продажу грузинських вин та мінеральної води в Росії.

Галина Аккерман: *А чи не йдеться тут про довгострокові приготування до президентських виборів 2008 року? Російська влада не може розіграти чеченську карту, оскільки Чечня повинна бути умиротвореною (навіть якщо цього насправді і не станеться), а отже, потрібна нова «маленька переможна війна».*

Олена Боннер: Я вважаю цю проблему більш глибокою. Як і за часів Радянського Союзу, Росія постійно має потребу у «ворогах». СРСР завжди вправно експлуатував трагедію Другої світової війни, так само, як віртуальну небезпеку (не реальну, звичайно) з боку Заходу, і ця ідеологія Холодної війни підхоплена нібито новою Росією. Нічого не змінилося!

Галина Аккерман: *Як Ви пояснюєте мовчання російських недержавних організацій із захисту прав людини щодо актів насильства проти грузинів, які проживають в Росії? Чому вони так само не реагують на загрози російської інтервенції в Грузію?*

Олена Боннер: Як би Вам сказати. Я завжди була невисокої думки щодо більшості російських організацій, що займаються захистом прав людини. Вони – різні, маловідповідальні щодо своєї діяльності. Існує багато конгресів та інших опозиційних об'єднань, але вони ніколи не могли прислухатися одні до одних, аби підготувати спільні резолюції.

Галина Аккерман: *Анна Політковська багато писала на цю тему…*

Олена Боннер: Вона була у відчаї, і для цього була причина. Я б це назвала недоумством «правозахисників». Але зазначу, що навіть ці правозахисники були також дуже різними щодо оцінки публікацій Анни. Для одних вона буквально була «променем світла у темному царстві». Тоді як інші звинувачували її в тому, що вона провокатор або істеричка. Один з ідеологів правих, Проханов, навіть написав, що це було ритуальне убивство, покликане примусити освятити її ідеї.

Галина Аккерман: *Це надто похмуро. Однак убивство Анни, яке нас так схвилювало, зовсім не було поодинокою трагедією. Навіть не кажучи про колишні політичні убивства – серед них убивство Галини Старовойтової, – достатньо простежити жахливу російську сучасність. Не проходило тижня, щоб не відбувалося замовленого вбивства – заступника управляючого Центрального банку Росії Козлова, і багатьох інших – або убивств на расистському підґрунті, коли йшлося про темношкірих студентів або таджиків, що мешкали в Санкт-Петербурзі. Як Ви можете пояснити цей дух ненависті, яким просякнуте насильство?*

Олена Боннер: На жаль, людське життя в Росії ніколи не коштувало дорого. І в атмосфері сучасного насильства воно варте ще менше, ніж наприкінці радянської епохи. Ця атмосфера нагадує мені ту, що панувала в нацистській Німеччині в перші роки після приходу до влади Гітлера. Там теж царювали насильство, безкарні убивства, бандитизм. Ми стаємо свідками швидкої фашизації російського суспільства.

Галина Аккерман: *Я поділяю Ваші висновки. Втім, Анна була першою, хто сигналізував про перші плоди цієї фашизації, це сталося на самому початку Другої Чеченської війни. Чи вважаєте Ви, що Захід міг би переконати Росію? Які ми маємо можливості в час, коли Росія хоче утвердитись на міжнародній сцені, використовуючи нафтові та газові важелі?*

Олена Боннер: Захід почав втрачати свої аргументи у протистоянні з Росією досить давно. Нагадаю, що у 1977 році Андрій Сахаров написав статтю «Ядерна енергія і свобода Заходу». Там він стверджував, що розвиток ядерної та інших видів альтернативної енергетики має визволити Захід від нафтової залежності. І якщо це не здійсниться у найближчі десятиріччя, Захід може втратити свою свободу і свою демократію. І, на превеликий жаль,

найближчим часом це може відбутися. Захід з обох боків загнаний у глухий кут – по-перше, нафтою арабського світу, по-друге, російським газом. Не маючи важелів, він цілковито відмовляється від власних принципів, які ще проголошував у минулому, як це було у випадку з документами про права людини, підписаними в Гельсінкі. Тоді урочисто виголосили, що права людини не повинні бути внутрішньою справою однієї країни. А тепер Захід відмовляється від цього принципу.

Галина Аккерман: *То виходить, що надії немає?*

Олена Боннер: Особисто я впадаю у відчай. Знаєте, Андрій Сахаров був автором теорії конвергенції між соціалізмом і капіталізмом. Він думав, що потрібно взяти краще від двох цих систем, аби відбулося їхнє злиття. Від капіталізму – його свободи і його гарантії власності; від соціалізму – його соціальні гарантії у сфері освіти, охорони здоров'я, права на труд. Як на мене, ми дійсно стаємо свідками конвергенції між двома системами, але в зворотному сенсі, не так, як про це думав Сахаров. Посткомуністичні країни запозичили у капіталізму його дикий, застарілий бік, тоді як капіталізм взяв від комуністичних режимів найгірше, що можна було запозичити – а саме, цинічну поведінку стосовно прав людини. Сьогодні світ конкурує в корумпованості і найбільше за все цінує власну вигоду.

Галина Аккерман: *Чи не є це поясненням зближення Росії з Іраном і навіть з Хамасом? Це майже неймовірно після всіх тих заяв російського уряду про запеклу боротьбу проти міжнародного тероризму, зокрема в Чечні.*

Олена Боннер: Перш за все, я ніколи не розглядала Чеченську війну як боротьбу проти міжнародного тероризму. Російська влада бреше, хоча серед чеченських поборників незалежності трапляються іноземні бійці. Тероризм є приводом, аби примусити мовчати західних критиків. Щодо справжнього міжнародного тероризму, Росія і її попередник СРСР ніколи з ним не боролися. Навпаки, СРСР був посібником і спонсором міжнародного тероризму в останні десятиріччя радянського режиму, і Росія продовжує ту ж політику. Звідси ці її підморгування до ліванської організації Хезболла, її гра з Сирією та Іраном.

Галина Аккерман: *Якою є мета цих ігор?*

Олена Боннер: Дозвольте я розповім про один випадок. Андрій Дмитрович одного дня переповів мені свою розмову з ди-

ректором заводу в Норільську. Коли Сахаров обурився з приводу того, що там виробничі приміщення і житлові будинки зводили на вічній мерзлоті, директор з презирливим виглядом зауважив: «Та, після нас хоч потоп! А зараз поки що скористаємося тим, що є!» Ці ігри з Іраном походять від тих самих міркувань. Російські керівники, вочевидь, переконані, що тяжкі наслідки матимуть місце після них, колись, пізніше. На жаль, особисто я переконана в зворотному!

Галина Аккерман: *Як ви пояснюєте той патологічний антиамериканізм, який панує зараз в Росії? Взагалі-то панує також і страшна антизахідна риторика, тоді як гроші тих самих російських політичних та банківських еліт інвестуються на Заход. Ці люди мають потребу в Заході, бо Захід залишається єдиним місцем, де вони можуть вести нормальне життя. Вони мають прекрасні резиденції в Європі, їхні родини там живуть, часто навіть постійно, їхні діти навчаються у найкращих західних школах та університетах.*

Олена Боннер: Це не дуже далекоглядні люди, їхні плани завжди поширюються на короткий термін. Вони використовують цю риторику з політичних міркувань, особливо щодо призначення їхнього власного народу, будучи переконаними, що росіяни не зможуть потопити західний корабель, який сьогодні є місцем їхнього проживання.

Галина Аккерман: *Ви хочете сказати, що йдеться тільки про пропаганду, покликану примусити населення знайти винного: «Ви живете погано через всіх цих прозахідних шахраїв, які управляли вами до приходу Путіна». І при нагоді вони вносять демократію у список цих західних проявів зла, в яких народ не має потреби.*

Олена Боннер: Дійсно, так воно і є насправді. Я регулярно дивлюсь російське телебачення і просто шокована тими антиамериканськими потоками бруду, що виливаються з екрану. Нічого подібного не бачили навіть в найгірші моменти Холодної війни.

Галина Аккерман: *Лютість зокрема помітна, коли йдеться про НАТО. Цей Альянс не є агресивною організацією, він аж ніяк не загрожує Росії; чому ж тоді починають так сатаніти, коли йдеться про можливе приєднання до НАТО Грузії чи України?*

Олена Боннер: НАТО ніяким чином не загрожує Росії: НАТО втручається в справи Косова, в справи Афганістану в найбільш

тяжких ситуаціях. Треба сподіватися, що нічого подібного не трапиться в Росії. В часи Варшавського договору НАТО, ясним чином, знаходилося на протилежному боці, але в наші дні така поверхнева російська реакція нічим не може виправдовуватися. Це знов таки риторика.

Галина Аккерман: *Як Ви думаєте, якою є роль білоруського Президента для російського керівництва?*

Олена Боннер: Не слід перебільшувати: його роль є незначною. Щодо його союзу з Уго Чавесом, Фіделем Кастро і з багатьма керівниками малошанованих держав, то саме Захід підштовхнув його до такого зближення. Особисто я думаю, що Лукашенко є ані кращим, ані гіршим від Путіна, у них є тільки одна значуща відмінність: Лукашенко не має нафти. І як наслідок, до Лукашенка застосовують санкції, яких ніколи не наважаться застосувати до Путіна.

Галина Аккерман: *На Вашу думку, якщо б Захід ставився до цього режиму краще, замість того, щоб піддавати його остракізму, Лукашенко міг би проводити менш одіозну політику?*

Олена Боннер: Я в цьому переконана.

Галина Аккерман: *Що Ви думаєте про режими Середньої Азії? Там, здається, союз з Росією є сердечним.*

Олена Боннер: Так, він є сердечним, оскільки діє диктаторська логіка. Змінюється лише ступінь авторитаризму – доходячи до трагікомічного абсолютизму в Туркменістані. Там я не бачу жодної перспективи для демократичного розвитку.

Галина Аккерман: *Як Ви пояснюєте ненависть російського керівництва до України? Після приходу до влади Віктора Януковича росіяни знайшли проросійського співрозмовника, і справи пішли краще. Але за часів влади «помаранчевої коаліції» з тандемом Віктор Ющенко - Юлія Тимошенко машина російської пропаганди була готова сфабрикувати образ українського ворога.*

Олена Боннер: Мирне зайняття Майдану Незалежності в Києві наприкінці 2004 року, яке тривало 2 місяці, було проявом людської гідності. Але замість того, щоб викликати у них почуття захоплення, такий пряв гідності викликав у росіян почуття заздрощів (оскільки вони були нездатними на таке), а потім – ненависті. Українці показали, що вони є народом, а не слухняним населенням. Це було важко знести росіянам, для яких коритися владі – звичайна справа.

Галина Аккерман: *Як Ви вважаєте, чи з приходом Януковича до влади Україна може бути «використана» Росією?*

Олена Боннер: Гадаю, що українці вже подолали ту межу, за якою вони вже не можуть повернути назад. Зрозуміло, Росія буде продовжувати тиснути за допомогою нафти та газу, як вона це робить з іншими колишніми радянськими республіками, вона буде намагатися розпалити невдоволення в Криму, де процент етнічних росіян є високим. Коротше кажучи, вона буде діяти так, як чинить скрізь, де без вагань створює або підтримує конфлікти, як це було в Південній Осетії чи в Придністров'ї. Треба сподіватися, що українці зможуть цьому протистояти.

Галина Аккерман: *Олено Георгіївно, Ви присвятили своє життя захисту прав людини. Чи можете Ви мені пояснити, чому Ви завжди, інколи всупереч обставинам, попри все, захищали Ізраїль?*

Олена Боннер: Я цілковито поділяю позицію Андрія Сахарова, лауреата Нобелівської премії Миру, щодо Ізраїлю та палестинців. По-перше, після Голокосту єврейський народ має право на власну державу, на існування в сталих кордонах. Обов'язок міжнародної спільноти – стежити за виконанням цього права. По-друге, палестинська проблема могла б бути вирішеною вже давно, якби не протидія арабських країн і СРСР. Андрій Сахаров, слова якого я часто цитую, стверджував у 1970-ті роки, що з коштами, які були інвестовані в Палестину і в Організацію визволення Палестини, можна було б розмістити палестинців в арабських країнах і забезпечити їм комфортне майбутнє. Але замість цього їм дісталася роль заручників радянської та арабської політики. Сьогодні ми збираємо гіркі плоди цієї політики.

Галина Аккерман: *Логічно було б поговорити про вірменський геноцид після того, як ми торкнулися теми Голокосту. Якою була Ваша реакція на недавнє прийняття в першому читанні Національною Асамблеєю проекту закону, який передбачає тюремне ув'язнення та штраф за невизнання вірменського геноциду?*

Олена Боннер: Я не можу дати юридичної оцінки цього тексту. Але мені здається, що якщо визнається відповідальність за невизнання Голокосту, немає жодної причини не визнавати такої ж відповідальності щодо інших проявів геноциду. Після Нюрнберзького процесу всі прояви геноциду мають трактуватися однаково.

Галина Аккерман: *Правду кажучи, я думаю так само. Але я була дуже здивована, що у Франції багато людей посідають ту ж позицію, що і турецька влада: цей закон, якщо він буде проведений через Сенат (що навряд чи відбудеться), порушить свободу слова. В цьому я бачу той самий аргумент, що його висував Махмуд Ахмадінджад, коли він влаштував у Тегерані міжнародну виставку карикатур стосовно Голокосту.*

Олена Боннер: Безумовно. Так само потрібно встановити певні межі на вільне застосування чогось в окремих випадках, наприклад, у випадках дитячої порнографії або у випадках пропаганди расової ненависті. Бо як ми добре бачили: публічні заклики до вбивств, витлумачені, як появ свободи слова, обернулися цілком реальними вибухами в Лондоні та Мадриді.

Хотілося б додати ще одне. Починаючи з часів Ататюрка, Туреччина модернізується, вона хоче увійти до Європи. Чому ж вона не визнає геноциду, який мав місце в епоху Османської імперії? Гадаю, це заперечення шкодить зусиллям Туреччини.

Галина Аккерман: *Чи є заперечення геноциду серйозною причиною для того, щоб не інтегрувати Туреччину до Євросоюзу?*

Олена Боннер: Без найменших коливань відповідаю: так.

Галина Аккерман: *Ви підтримали військове вторгнення до Іраку з причин, що стосуються прав людини: Саддам Хусейн був злочинним керівником, який викликав дві війни, котрого вважають відповідальним за курдський етноцид і винним у вбивстві десятків тисяч опозиціонерів. Але ситуація змінилася, і Ірак занурився в атмосферу безпрецедентного насильства. Заднім числом, що Ви думаєте про цю війну?*

Олена Боннер: Я вітаю повалення Саддама Хусейна. Але потім коаліція припустилася тяжких помилок. Можливо, я висловлю єретичну думку. Мені здається, що після проголошення демократизації Іраку неможливо було обійти мовчанням проблему курдів. 30 мільйонів курдів, які з історичних причин не були об'єднані в межах одних кордонів, мають право на власну державу, це здається очевидним. Американські та британські уряди не продумали цього питання до кінця: чи може Ірак в теперішньому своєму складі бути демократичним?

Галина Аккерман: *Ви вважаєте, що треба здійснити поділ Іраку на три великі суб'єкти: курди, шиїти, суніти?*

Олена Боннер: Постає та ж ситуація, що виникла з колишньою Югославією, де за часів Тіто республіки утримувалися разом завдяки силі. Країна розлетілася на шматки, щойно тиск центру зменшився. Але югославський урок було засвоєно недостатньо добре. Скасування диктаторського режиму в багатонаціональній країні легко може призвести до спалаху насильства, тобто до громадянської війни. Мені шкода, що в Іраку американці не підтримали курдів через «привілейовані стосунки» з Туреччиною. Однак Туреччина мала б будь-що зберегти свої західні прагнення, навіть попри тимчасове охолодження у стосунках зі Сполученими Штатами та Європою.

Галина Аккерман: *То що ж: чи мають піти чи залишитись американські та британські війська?*

Олена Боннер: Американська адміністрація повинна була б порозумітися з керівництвом курдського регіону і залишити там військові бази. Ірак провів демократичні вибори і має зараз легітимний уряд. Нехай цей уряд організує референдум щодо присутності іноземних військових угрупувань на своїй території. Зайве залишатися там, якщо в своїй переважній більшості населення ставиться до такої присутності вороже.

УРОКИ СОЛЖЕНІЦИНА

Бесіда з Андре Ґлюксманом[1]

Олександр Солженіцин був однією з найвпливовіших інтелектуальних особистостей XX століття. Після секретної доповіді Микити Хрущова на XX з'їзді Комуністичної партії Радянського Союзу в 1956 році, коли вперше були викриті злочини сталінського періоду, саме «Один день Івана Денисовича» (1962 рік), а потім «Архіпелаг ГУЛАГ» Солженіцина (виданий у Франції в 1974 році) рішуче поклали край комуністичним ілюзіям лівих західних рухів, які вже сильно обпалилися придушенням угорського повстання 1956 року та Празькою весною 1968 року. Саме під впливом «Архіпелагу» «нові філософи» Андре Ґлюксман і Бернар-Анрі Леві охолодили захоплення французької інтелігенції комунізмом та марксизмом. Книга Ґлюксмана «Куховарка та людожер» відіграла провідну роль у цій демістифікації.

Але Солженіцин, якого не стало в серпні 2008 року, також був особою, повною протиріч: схильний до моралізування, православ'я, слов'янофільства, він зокрема взявся вивчати роль російських євреїв у Жовтневій революції і в комуністичний період – що коштувало йому звинувачень в антисемітизмі, – відкидав західні демократичні цінності, віддаючи перевагу «общинному управлінню», притаманному російському селянству.

Як Андре Ґлюксман дивиться сьогодні на того, хто володів колись його думками? Що Історія і ми самі візьмемо від уроків, які дав нам Солженіцин?

---

[1] Публікація в «Ле Мейор де монд», № 9 за 2008 рік.